

Н. Г. ЯКОВЛЕВА*(Київський національний торговельно-економічний університет)*

ПОЛІПШЕННЯ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО РИНКУ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 8, с. 205–207

В Україні поява фондового ринку була ініційована прийняттям програми приватизації державних підприємств шляхом акціонування. Процес формування ринку цінних паперів тривав до 2000 р. на тлі щорічного спаду ВВП, звуження процесу відтворення та падіння рентабельності підприємств. За 1990–1996 рр. щорічний темп спаду ВВП становив 13 % при загальному зниженні за 6 років на 57 %. З 1997 р. темп падіння уповільнився, а у 2000 р. вперше за 10 років зафіксовано зростання на 6 % порівняно з 1999 р. У цей же період скоротились обсяги виробництва майже в усіх галузях промисловості, окрім паливної та чорної металургії. Більше половини українських підприємств стали нерентабельними. У 2000 р. частка збиткових підприємств дещо знизилась, але ще залишається значною — 48 % загальної кількості підприємств. За таких економічних умов вітчизняний ринок цінних паперів заповнився інвестиційно непривабливими фінансовими інструментами — акціями низькорентабельних або майже збанкрутілих підприємств.

Неплатоспроможність і подальше банкрутство великої кількості підприємств і дотепер залишається болючою проблемою економіки України.

Протягом 1996–1999 рр. було порушено понад 41 тис. справ про банкрутство суб'єктів підприємницької діяльності, причому обсяги порушення справ і кількість банкрутів щорічно зростають. У середньому в Україні банкрутами в 1999 р. визнано 8,58 підприємств на кожну тисячу зареєстрованих. Протягом 1996–1999 рр. цей показник збільшився більше як у 2,5 рази. За період з січня по листопад 2000 р. збитково працювало 48 % підприємств [6].

Негативна тенденція зростання кількості підприємств-банкрутів зумовлюється посиленням в період економічної кризи чинників банкрутства.

Незважаючи на важливість цієї проблеми в економічній літературі найістотніші чинники банкрутства підприємств в Україні розглянуто доволі поверхнево. Спробуємо детальніше проаналізувати їх вплив на економіку підприємства.

Щодо підприємства фактори банкрутства можуть бути як зовнішніми (об'єктивними), так і внутрішніми (суб'єктивними). Відмінність між ними полягає в тому, що зовнішні чинники перебувають поза впливом підприємства і зумовлюються соціальною, політичною і економічною ситуацією в державі. Внутрішні (суб'єктивні) чинники залежать безпосередньо від діяльності підприємства. Негативний вплив їх можна зменшити або повністю усунути за допомогою менеджменту, здійснення адекватної збутової, ресурсної, виробничої політики на підприємстві.

Аналіз засвідчує, що в Україні приблизно 2/3 (~ 70 %) банкрутств підприємств зумовлено зовнішніми чинниками і лише 1/3 внутрішніми [5]. Згідно з опитуванням підприємців серед чинників, що найнегативніше впливають на розвиток виробництва, перше місце посідають високі податки (53 % опитаних), друге — нестача обігових коштів (38 %), третє — нестача замовлень (26 %), тобто недостатній попит на продукцію [3].

Отже, основним чинником впливу на платоспроможність підприємств в Україні є податкове навантаження. За стриманими оцінками частка вилучення прибутку (з урахуванням податків) становить 65 % прибутку підприємства, за максимальними — 80–85 % [1]. Цей чинник впливає

неоднозначно. По-перше, він спричинює збільшення кількості реальних банкрутств, оскільки вимиває обігові кошти з господарського обороту підприємства, знижує рівень його рентабельності, погіршує платоспроможність і підриває економічні стимули господарювання. По-друге, закономірним у такій ситуації є ухиляння підприємців від сплати податків, розвиток тіньового сектора економіки. Це спричинює збільшення кількості фіктивно збиткових підприємств, які насправді працюють ефективно, уникаючи в такий спосіб надмірного податкового тиску.

Друга група зовнішніх чинників пов'язана з демографічною ситуацією та економічним становищем у державі. За даними Державного комітету статистики України, на 1 січня 2000 р. чисельність наявного населення країни становила 49,3 млн осіб. За рахунок природного зменшення чисельності населення та міграційного відпливу протягом 2000 р. чисельність населення зменшилась майже на 0,4 млн осіб [6]. Таке зменшення призводить до падіння попиту і змін у його структурі (наприклад, зниження рівня народжуваності призводить до падіння попиту на дитячі товари), а також спричинюється до великого податкового навантаження на підприємства, що пов'язано з необхідністю забезпечити соціальний захист інвалідів, пенсіонерів та інших незахищених верств населення.

Крім демографічних факторів на зменшення попиту на продукцію впливає зменшення купівельної спроможності населення. Порівняно з 1999 р. у 2000 р. реальні грошові доходи населення збільшились на 6,2 %. Проте це позитивне зрушення було повністю поглинуто підвищенням цін і тарифів на споживчому ринку, що в 2000 р. становило 25,8 % (у 1999 р. — 19,2 %) [6]. Така ситуація, по-перше, зумовлює зменшення обсягів реалізації промислової продукції (як загальновідомо, обсяги споживання товарів і послуг в Україні зменшуються з року в рік). По-друге, зменшуються обсяги заощаджень населення, а це, у свою чергу, спричинює зменшення інвестицій в українські підприємства. Аналіз структури витрат і заощаджень населення за 2000 р. свідчить, що 68 % грошових доходів населення витрачаються на споживання (купівлю товарів, послуг); 3,5 % — на обов'язкові платежі, добровільні внески і лише 3,4 % — на приріст заощаджень у банках, придбання цінних паперів. Отже, незважаючи на те що загальний обсяг вкладів населення станом на 1 січня 2001 р. становив 6,6 млрд грн. [4] і збільшився порівняно з початком попереднього року на 54 %, частка вкладів населення у структурі його витрат

доволі незначна. Велика частка доходів, що залишаються, витрачається на купівлю іноземної валюти (10,1 %). Ця частина грошових доходів могла б спрямовуватись на інвестування, але населення, не маючи довіри ані до приватних структур, ані до уряду, боїться бути ошуканим і втратити заощадження. Такому становищу сприяє й недостатній розвиток фінансово-кредитних установ та фондового ринку.

Саме несприятливий інвестиційний клімат і є третім негативним чинником зовнішнього середовища, що призводить до збільшення кількості неплатоспроможних підприємств. Обсяг капітальних вкладень за 1992–2000 рр. зменшився майже у 5 разів (на 79 %). Вітчизняні підприємства опинились в замкненому колі: відсутність зовнішніх інвестицій призводить до скорочення обсягів виробництва, а це, у свою чергу, зменшує обсяги прибутку — основного джерела коштів для самоінвестування підприємства.

Ще одним важливим зовнішнім чинником, що поглиблює кризові явища на підприємствах, є незадовільне становище підприємств-партнерів. Про це свідчать великі обсяги заборгованості між підприємствами дебіторської (на 1 грудня 2000 р. — 197,2 млрд грн.) і кредиторської (на 1 грудня 2000 р. — 270,0 млрд грн.) [6]. Негативною характеристикою внутрішньої взаємозаборгованості підприємств є висока питома вага простроченої заборгованості в загальній сумі — 46,3 % дебіторської та 48,2 % кредиторської [6]. Зрозуміло, що підприємство не може бути фінансово стабільним, коли більшість його контрагентів перебуває на межі банкрутства. У зв'язку з повальною заборгованістю одних українських підприємств перед іншими платоспроможне і рентабельне підприємство може опинитись у скрутному становищі з незалежних від нього причин.

В аналізі чинників банкрутства необхідно враховувати також внутрішні чинники. Серед них можна виокремити дві основні групи найвагоміших причин банкрутств. Перша пов'язана з ресурсним, матеріально-технічним забезпеченням виробничого процесу та ефективністю його використання. Підприємства використовують три основні групи ресурсів: грошові кошти, матеріальні та трудові ресурси. Вартість їх залучення визначає розмір витрат виробництва. Витрати безпосередньо впливають на прибуток підприємства. Зайві витрати — перший крок до банкрутства, оскільки вони “з'їдають” ту частину прибутку, що могла бути спрямована на оновлення і розширення виробництва. Проблема ефективного використання ресурсів — одна з основних проблем українських

підприємств. Більшість обладнання, технологічні цикли виробництва залишилися українським підприємствам у спадок з радянських часів, коли не було потреби економити ресурси. Витратомісткість вітчизняного виробництва знижує конкурентоспроможність продукції, призводячи до того, що ціни на деякі види української продукції наближаються до цін на подібні імпортовані товари. Це негативно позначається на показниках ефективності використання ресурсів підприємств: фондодідачі та продуктивності праці. Стимулом для підвищення продуктивності праці є збільшення заробітної плати. При цьому необхідно дотримуватись оптимального співвідношення темпів підвищення продуктивності праці та заробітної плати. Приріст продуктивності праці повинен перевищувати приріст заробітної плати. На жаль, на практиці спостерігається невідповідність цих показників: темпи підвищення заробітної плати мало пов'язані з показниками продуктивності праці. Як результат, працівники не зацікавлені в поліпшенні результатів своєї діяльності, що так само підвищує затрати вітчизняних підприємств. Серед мотивів, з яких підприємці не бажають підвищувати заробітну плату працівникам, велике значення мають високі нарахунки на фонд оплати праці. До того ж вітчизняні підприємства віддають перевагу використанню дешевих трудових ресурсів замість нового, сучасного обладнання і технологій. Така ситуація знижує ефективність використання основних фондів підприємства, що призводить до збільшення витрат на виробництво продукції.

Друга група внутрішніх чинників пов'язана з управлінням підприємством. Недостатня кількість досвідчених менеджерів, компетентного керівництва, їх невміння пристосовуватись до швидкозмінних ринкових умов призводять до нездатності керівництва передбачити банкрутство і своєчасно вжити заходів його запобігання. Більшість сучасних керівників управляли підприємствами тоді, коли банкрутство було суто теоретичним поняттям і їм дуже важко позбутися старих методів роботи. На особливу увагу потребує розробка ефективної маркетингової політики. Це так само є слабким місцем вітчизняних підприємств, які або зовсім не займаються маркетингом, або не мають комплексної маркетингової програми і приділяють увагу тільки окремим заходам (наприклад, рек-

лам). Вітчизняні підприємці та керівники повинні пам'ятати, що недосконале ціноутворення, незадовільна збутова, асортиментна політика призводять до значних збитків.

Насамкінець зазначимо, що співвідношення внутрішніх і зовнішніх чинників визначає вплив механізму банкрутства. Якщо переважають внутрішні чинники, то процедура банкрутства спрямована на оздоровлення економіки, вибракування відсталих, неконкурентоспроможних виробництв. Власники підприємств, перебуваючи під загрозою потенційного банкрутства, змушені впроваджувати нові технології, економити ресурси тощо.

На нашу думку, ситуація, що склалася в економіці України, є негативною, оскільки переважання зовнішніх чинників зумовлює "байдужість" власників підприємств до ефективного господарювання. Зусилля, докладені задля поліпшення господарського процесу, у більшості випадків не дають помітного результату щодо підвищення платоспроможності підприємств (за умови, якщо ці дії будуть легальними).

Отже, проблема банкрутства потребує детальних досліджень з метою розробки дієвої програми заходів державного регулювання. Зовсім уникнути банкрутств підприємств у ринковій економіці неможливо і не потрібно, але запобігти масовості цього явища необхідно. Це слід вважати одним з найважливіших завдань державної економічної політики, виконання якого сприятиме розвитку фондового ринку України.

Література

1. Величко О., Дмитренко І. Іноземний досвід реформування податкової системи // Економіст. — 1998. — № 7.
2. Лігоненко Л. Аналіз процесів, пов'язаних з банкрутством підприємств в Україні: методичні аспекти та практичні висновки // Економіка, фінанси, право. — 2000. — № 5.
3. Наумова М., Каревина Е. Температура дела: второй квартал 2000 года // Бизнес. — 2000. — 21 авг.
4. Про стан грошово-кредитного ринку // Уряд. кур'єр. — 2001. — 25 січ. (№ 14).
5. Третяк О. Про проблему банкрутства підприємств // Економіка України. — 2000. — № 2.
6. У дзеркалі статистики. Економіка України у 2000 році // Уряд. кур'єр. — 2001. — 23 січ. (№ 12).